

Mapa civilizací pozdní doby bronzové v Egeidě a východním Středomoří

ÚVOD

ZHROUCENÍ CIVILIZACÍ: 1177 PŘ. KR.

Na scénu vstoupili válečníci. Pohybovali se rychle, rozsévající za sebou zkázu a smrt. Dnešní vědci jim říkají souhrnně „Mořské národy“, ale Egypťané, kteří zaznamenali jejich nájezd na Egypt, toto označení nepoužívali. Vnímali je jako různé skupiny, které vzájemně spolupracují: Pelešet, Cecker, Šakalaš, Šerdana, Danuna a Vešeš. Jsou to cize znějící jména cize vypadajících národů.¹

Kromě toho, co nám říkají egyptské záznamy, o nich víme jen málo. Nemáme jistotu, odkud Mořské národy pocházely. Podle jednoho scénáře snad ze Sicílie, Sardinie a Itálie, podle jiného z Egeidy a západní Anatólie, nebo možná dokonce z Kypru či východního Středomoří.² Žádná oblast starověkého světa zatím nebyla ztotožněna s místem, odkud přišly, nebo kam zase odešly. Máme za to, že se bez ustání pohybovaly z místa na místo, a na své cestě zaplavovaly jednotlivé země a království. Podle egyptských textů se utábořily v Sýrii a pak pokračovaly dál podle pobřeží Kanaánu (včetně oblasti současné Sýrie, Libanonu a Izraele) až do nilské delty v Egyptě.

Stalo se roku 1177 př. Kr., v osmém roce vlády faraóna Ramesse III.³ Podle starověkých Egypťanů a dnešních archeologických

¹ Roberts 2008 na s. 5 uvádí, že prvním, kdo razil tento termín, „peuples de la mer“, byl Emmanuel de Rougé v publikaci datované do roku 1867. Viz též Dothan a Dothan 1992, s. 23–24; Roberts 2009; Killebrew a Lehmann 2013, s. 1.

² Viz např. diskusi u Killbrea 2005, Yasur-Landau 2010a, a Singer 2012.

³ Kitchen 1982, s. 238–39; srv. Monroe 2009, s. 33–34 a pozn. 28. Někteří egyptologové kladou 8. rok Ramesse III. o něco dříve (1186 př. Kr.) nebo později (1175 př. Kr.).

důkazů přišla jedna část Mořských národů po souši, druhá po moři.⁴ Neměli uniformy ani blyštivou výstroj. Starověká vyobrazení znázorňují jednu skupinu s pery ve vlasech, zatímco další skupina má přiléhavé čepičky. A další měli helmy s rohy nebo na hlavách neměli nic. Někteří měli krátké bradky a byli oblečení v krátkých suknicích a chodili s odhalenou hrudí nebo v tunikách. Další byli bezvousí a nosili dlouhé oděvy, téměř suknice. Tyto poznatky naznačují, že se Mořské národy skládaly z různých skupin, pocházejících z různých zeměpisných oblastí a patřících k různým kulturám. Byli ozbrojeni bronzovými meči, dřevěnými kopími s lesklými kovovými hroty, luky a šípy. Přijížděli na lodích, v povozech, na volských potazích i válečných vozech. Třebaže jsem za klíčové datum vybral rok 1177 př. Kr., víme, že nájezdníci přicházeli během delší doby a v několika vlnách. Někdy přicházeli samotní válečníci, jindy je doprovázely rodiny.

...

Podle Ramesseových nálezů nebyla žádná země schopna této invazivní lidské mase vzdorovat. Odpor byl marný. Tehdejší velmoci – Chetitě, Mykéňané, Kananejci, Kypřané a další jedni po druhých padali. Někteří z přeživších krveprolití unikli. Další se choulili v troskách svých kdysi hrdých měst. A další se přidali k nájezdníkům, rozšířili jejich řady a zvýšili zjevnou rozličnost nájezdnického davu. Všechny skupiny Mořských národů byly v pohybu a každá pro to zjevně měla své vlastní důvody. Některé mohla hnát touha po kořisti a otrocích. Další mohly dohnat populační tlaky k přesunu z vlastních zemí na západě směrem na východ.

jelikož údaje o egyptských faraónech a době jejich vlády nejsou úplně jisté, ale odhadují se a často se přízrůbují rozmarům a přáním jednotlivých archeologů a historiků; zde za léta vlády Ramesse III. pokládáme 1184–1153 př. Kr.

⁴ Raban a Stieglitz 1991; Cifola 1994; Wachsmann 1998, s. 163–197; Barako 2001, 2003a, 2003b; Yasur-Landau 2003a; Yasur-Landau 2010a, s. 102–121, 171–186, 336–342; Demand 2011, s. 201–203.

Příslušníci Mořských národů, zobrazení jako zajatci v Medínit Habu

Ramesse na stěnách svého zádušního chrámu v Medínit Habu nedaleko Údolí králů výstižně uvádí:

Cizí země provedly na svých ostrovech spiknutí. Náhle se země přesunuly a vrhly do bojů. Žádná země neobstála před jejich zbraněmi, od Chatti, Kode, Karchemiše, Arzavy a Alašiji dále, všechny byly náhle odříznuty. Utábořili se na jednom místě v Amurru. Vymýtili jejich lid a jejich země jako by nikdy neexistovala. Dále přicházeli do Egypta, zatímco před nimi byl připravován plamen. V jejich společenství byly Pelešet, Ceker, Šakalaš, Šerdana, Danuna a Vešeš, sjednocené země. Vztáhli své ruce na země až kam sahá okresek zemský, jejich srdce byla sebejistá a důvěřivá.⁵

Tato místa, údajně převálcovaná nájezdníky, známe proto, že bývala slavná už ve starověku. Chatti je země Chetitů, jejíž centrum leželo ve vnitrozemské plošině Anatólie (což je starověký název

⁵ Podle Edgerton a Wilson 1936, pl. 46, upravený překlad, Wilson 1969, s. 262–263, viz též Dothan, T. 1982, s. 5–13, vč. ilustrací.

Turecka), nedaleko současné Ankary. Chetitská říše se rozkládala od egejského pobřeží na západě po území severní Sýrie na východě. Kode se pravděpodobně nacházelo na jihovýchodě dnešního Turecka (možná v oblasti starověké Kizvatny). Karchemiš je dobře známé archeologické naleziště, kde před sto lety poprvé kopal tým archeologů, v němž nechyběl Sir Leonard Woolley. Ten je asi známější svými vykopávkami v Abrahámově „Uru Chaldejském“ v Iráku. Nechyběl ani T. E. Lawrence, který – dříve než z něj hrdinské činy za 1. světové války udělaly hollywoodského „Lawrence z Arábie“ – vystudoval klasickou archeologii v Oxfordu. Arzava byla země blízka Chetitům, nacházející se v jejich sevření v západní Anatolii. Alašija mohla být to, co dnes známe jako Kypr, ostrov oplývající kovy a proslavený měděnými doly. Amurru leželo na pobřeží severní Sýrie. Na dalších stránkách a v následujících příbězích se na všechna ta místa podíváme.

Šest skupin, jež během této nájezdnické vlny tvořilo Mořské národy – tedy pět skupin, uvedených na Ramesseově nápisu v Medínit Habu a šestá, jménem Šerdana, zmíněná v dalším významném nápisu – je mnohem mlhavějších než místa, přes která se údajně přehnal. Nezanechaly žádné vlastní nápisy a po literární stránce je známe téměř výlučně z egyptských nápisů.⁶

Většinu těchto skupin je také těžké určit podle archeologických stop, ačkoli se o to archeologové a filologové po většinu minulého století usilovně snažili. Nejprve to zkoušeli pomocí lingvistických her a pak, v nedávné době, zkoumáním keramiky a dalších archeologických pozůstatků. Například Danunové byli kdysi ztotožňováni s Homérovými Danajci, Egejci doby bronzové. O Šakalaších se často vedou hypotézy, že přišli z oblasti dnes známé jako Sicílie a Šerdanové ze Sardinie, což je v obou případech založeno zčásti na shodě souhlásek a zčásti na tom, že Ramesse píše o „cizích zemích“, jež se

⁶ Viz kompilaci všech egyptských pramenů a dalších primárních zdrojů zmiňujících různé Mořské národy, od doby Amenhotepa III. z 18. dynastie přes období Ramesse IX. ve 20. dynastii a dále, u Adamse a Cohena (2013), u Killebrew a Lehmann (eds.) 2013, s. 645–664 a tabulky 1–2.

spikly „na svých ostrovech“, neboť zejména Šerdanové byli v Ramesseově nápisu označeni za ty, kdo pocházejí „z moře“.⁷

Ne všichni vědci ovšem tyto návrhy přijímají, a celá jedna škola prohlašuje, že Šakalašové a Šerdanové nepřišli ze západního Středomoří, ale z oblasti východního Středomoří a na Sicílii a Sardinii pouze uprchli a dali těmto oblastem svá jména až poté, co je Egypťané porazili. Ve prospěch této možnosti mluví fakt, že se o Šerdanech ví, že bojovali jak s Egypťany, tak proti nim, a to dávno před příchodem Mořských národů. Proti této možnosti je ovšem skutečnost, že Ramesse III. později říká, že ty, kdo z útočníků přežili, usadil v Egyptě.⁸

Ze všech těchto cizích skupin, jež byly v této době na scéně, se podařilo bezpečně identifikovat jen jedinou. Obecně se má za to, že Pelešet ze skupiny Mořských národů byli Pelištejci, o nichž se v Bibli říká, že přišli z Kréty.⁹ Lingvistické ztotožnění bylo tak zjevné, že Jean-François Champollion, který rozluštil egyptské hieroglyfy, to tvrdil už před rokem 1836 a označovat zvláštní styly keramiky, architektury a dalších materiálních pozůstatků jako „filištínské“ začal již roku 1899 biblický archeolog působící v Tell es-Safí, identifikovaném jako biblický Gad.¹⁰

⁷ Roberts 2008, s. 1–8; Sandars 1985, s. 117–137, 157–177; Vagnetii 2000; Cline a O'Connor 2003; Van De Mierop 2007, s. 241–243; Halpern 2006–2007; Middleton 2010, s. 83; Killebrew a Lehmann 2013, s. 8–11; Emanuel 2013, s. 14–27. Viz také další odkazy níže, týkající se keramiky a dalších pozůstatků materiální kultury.

⁸ Viz diskusi v Cline a O'Connor 2003; též Sandars 1985, s. 50, 133 a nyní Emanuel 2013, s. 14–27. Killebrew a Lehmann 2013 na s. 7–8 poznamenávají, že Lukka a Danuna jsou též zmíněny v ranějších egyptských nápisích z doby Amenhotepa III. a Achnatona; viz tabulky 1–2 a dodatek u Adams a Cohen 2013, stejně jako Artzy 2013, s. 329–332, ve sborníku editovaném Killebrewovou a Lehmannem.

⁹ Viz Ámos 9,7 a Jr 47,4, kde je o Krétě odkaz prostřednictvím jednoho z jejich starověkých názvů, Kaftor.

¹⁰ Roberts 2008, s. 1–3; Dothan a Dothan 1992, s. 13–28. Viz též Finkelstein 2000, s. 159–161 a Finkelstein 2007, s. 517, kde najdete jasné popisy toho, jak raní bibličtí archeologové včetně Albrighta spojovali Pelešet s Pelištejci; Dothan T. 1982; Killebrew 2005, s. 206–234; a Yasur-Landau 2010a, s. 2–3 a 216–281 k materiálu běžně identifikovanému jako pelištejský a novější a souhrnnější diskusi a definici Pelištejců

moci Chetitů, pak takovéto egyptské anti-chetitské přede hry, zvláště ve prospěch Mykén, mohly nacházet v Egeidě nadšené spojení.

Na druhé straně, nepřítelství a neexistence obchodu mezi Mykéňany a Chetity mohly být velmi dobře *výsledkem* protichetitské dohody, podepsané mezi Egyptem a Egejci v době Amenhotepa III. Zdá se zkrátka, že politika, obchod a diplomacie před pětatřiceti staletími nebyly tak docela nepodobné tomu, co se praktikuje jako dělení a parcelování globalizované ekonomiky v dnešním světě, spolu s ekonomickými embargy a diplomatickými misemi, včetně her s dary a mocí na nejvyšší diplomatické úrovni.

III

BOJE ZA BOHY A ZEMI: 13. STOL. PŘ. KR.

Nevíme, co se dělo v posledních okamžicích lodi, jež klesla ke dnu u jihozápadního pobřeží Turecka u Uluburun (znamená přibližně „Velký ostroh“) někdy kolem roku 1300 př. Kr. Převrhla ji velká bouře? Ztroskotala po nárazu do nějakého předmětu pod hladinou? Potopila ji záměrně posádka, aby se nedostala do zajetí pirátů? Archeologové to nevědí, nejsou si jisti ani původem plavidla, jeho cílem nebo přístavy, v nichž loď zakotvila. Zrestaurovali však její náklad, který naznačuje, že tato loď z doby bronzové plula s největší pravděpodobností z východního Středomoří do Egeidy.¹

Vrak objevil mladý turecký potápěč roku 1982. Říkal, že během jednoho ze svých prvních potopení viděl na dně „kovové keksy s ušima“. Jeho kapitán pochopil, že popis odpovídá tzn. volským slitkům mědi z doby bronzové (nazývají se tak proto, že vypadají jako roztažená kůže z vola či krávy). Archeologové z Ústavu námořní archeologie (Institute of Nautical Archeology – INA) na A&M univerzitě v Texasu mu ukázali obrázky takových předmětů a řekli mu, aby je hledal.

Archeologové hledající takové předměty byli vedeni Georgem Bassem, který se ještě jako postgraduát na Pennsylvánské univerzitě

¹ Pramenů k tomuto tématu a podrobností k následující diskusi je mnoho a různých, ale viz zvl. Bass 1986, 1987, 1997, 1998; Pulak 1988, 1998, 1999, 2005; Bachhuber 2006; Cline a Yasur-Landau 2007. Viz též Podany 2010, s. 256–258.

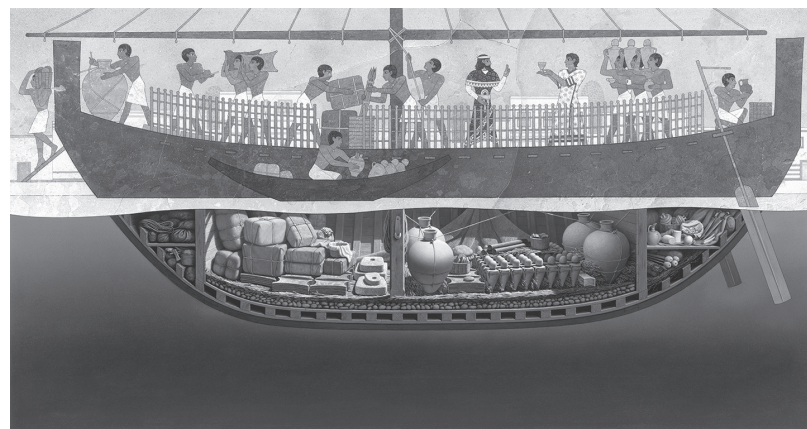
stal v 60. letech 20. století průkopníkem podmořské archeologie. Samostatný podvodní dýchací přístroj (akvalung) byl tehdy relativně novým vynálezem a Bassovy vykopávky vraku na mysu Gelidonya na tureckém pobřeží představovaly první podmořské vykopávky vraku z doby bronzové, které v této oblasti oficiálně vedl profesionální archeolog.

Bassovy objevy na mysu Gelidonya, na základě nichž dospěl k názoru, že vrak patřil kananejské lodi, která se kolem roku 1200 př. Kr. potopila na cestě do Egeidy, se po oficiální publikaci výsledku roku 1967 setkaly s povážlivým skepticismem a byly napadány.² Pro většinu archeologů bylo těžké uvěřit, že v tak dávné minulosti, před více než třemi tisíci lety, už existoval obchod mezi Egeidou a Blízkým východem, a navíc, že Kanaánci byli schopni plout ve Středoziemním moři. Bass se tedy zapřísáhl, že během své kariéry najde a vykope další loď z doby bronzové, aby dokázal, že jeho závěry o vraku z mysu Gelidonya jsou věrohodné. Nyní, v 80. letech, přišla jeho chvíle, když byl objeven vrak u Uluburun, datovaný přibližně do roku 1300 př. Kr., tedy asi o sto let později než loď z Gelidonye.

Lod' z Uluburun

V současnosti se zdá, že loď z Uluburun vyplula buďto z Egypta, nebo z Kanaánu (asi v Abú Hawám v dnešním Izraeli) a zastavila se v Ugaritu v severní Sýrii a možná v nějakém přístavu na Kypru. Pak se vydala na západ do Egeidy, sledujíc přitom jižní pobřeží Anatolie (dnešního Turecka). Po cestě posádka nabrala surové sklo, zásobnice naplněné ječmenem, pryskyřici, koření a pravděpodobně víno, a – což bylo ze všeho nejcennější – skoro tunu surového cínu a deset tun surové mědi, jež bylo potřeba smíchat pro získání nejpodivuhodnějšího z kovů, bronzu.

² Bass 1967; Bass 1973.

Rekonstrukce lodi z Uluburun

Podle nákladu lodi jsme si z dobrých důvodů jisti, že cestovala na západ od Levanty a mířila do některého z přístavních měst v Egeidě – snad do jednoho ze dvou až tří na řecké pevnině, jež sloužila jako hlavní centrum Mykén, nebo snad nějakého z dalších významných měst jako Pylos na pevnině nebo Kómpos na Krétě. Pouhá skutečnost, že ze západu na východ plula v pozdní době bronzové nějaká loď, stačila k potvrzení Bassových teorií a zcela změnila uvažování současných vědců o rozsahu obchodu a kontaktů před více než třemi tisíci lety. Do současnosti byly nalezeny tři lodi z doby bronzové, ale vrak z Uluburun je největší, nejbohatší a téměř úplně vykopaný.

Majitelé a sponzoři lodi zůstávají neznámí. Pokud jde o vysvětlení původu plavidla a jeho cílové stanice, lze spekulovat o různých možnostech. Mohl to být obchodní podnik blízkovýchodních či egyptských kupců, snad s požehnáním egyptského faraóna nebo kananejského krále. Nebo mohla být loď vyslána přímo faraónem či králem, jako pozdravný dar jednoho vládce druhému, jak se běžně stávalo v amarnském období o několik desetiletí dříve. Možná loď vyslali Mykéňané na „nákup“ po východním Středomoří a potopila se na zpáteční cestě. Obchodníci na palubě mohli získat surové